

Natalia PRZESMYCKA

Wydział Architektury, Politechnika Wrocławska

PRZEOBRAŻENIA PRZESTRZENI WYPOCZYNKU I REKREACJI W LUBLINIE W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

Streszczenie. W artykule przedstawiono przeobrażenia przestrzeni wypoczynku i rekreacji w Lublinie w ujęciu historycznym. Przemiany, jakie przechodziły te tereny (w większości zaliczane do przestrzeni zielonych), świadczą o zmieniającej się kulturze i randze miasta, a także o codziennym życiu i potrzebach mieszkańców.

RECREATIONAL AND LEISURE SPACES OF LUBLIN IN THE XIX AND IN THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. This paper presents us with the transformations of the recreational and leisure spaces of the city of Lublin from a historical perspective. The transformations, which these grounds underwent (in majority referred to as the green grounds), exemplify the changes in the city's importance and culture as well as changes in citizens' everyday lives and needs.

Formy spędzania czasu wolnego zmieniały się wraz z panującą modą i obrazem społeczeństwa. Czas wolny od pracy, niezależnie od epoki, najczęściej spędzany był w gronie rodziny, przyjaciół, znajomych, podczas spotkań towarzyskich. Najstarszymi, istniejącymi praktycznie od początków „miejskości” Lublina, miejscami służącymi „wypoczynkowi” były karczmy, wyszynki, piwiarnie i winiarnie. Ich liczba i jakość była nierozzerwalnie związana z sytuacją ekonomiczną miasta i jego mieszkańców.¹ Razem z kawiarniami przysła moda na wycieczki piesze.² Ulubionym terenem spacerowym mieszkańców Lublina były tereny wsi Dziesiąta i Sławinka oraz nadbystrzyckie łąki, z których rozlegał się wspaniały widok na panoramę miasta wzniesionego na wzgórzach.

Najwcześniejszą ogólnodostępną przestrzenią „rekreacyjną” był urządzony na początku XIX wieku plac musztry. Pierwszy plac powstał na polach w pobliżu dawnego klasztoru i kościoła dominikanów, w którym po kasacji zakonu w 1800 roku rząd Księstwa Warszawskiego urządził koszary (1809 r.).³ Plac musztry urządzono za koszarami „na polach do chłopów brygitkowskich należących”. Teren ten, jako „że odległy od miasta i w zapadłym miej-

¹ Dwa okresy w historii Lublina naznaczone były szczególnie dużą liczbą lokali: czasy obrad Trybunału Koronnego oraz XIX wiek. W epoce „paskiewiczowskiej” Lublin, licząc kilkanaście tysięcy stałych mieszkańców, posiadał 73 szynki, w których czas wolny spędzały niższe warstwy społeczne. Wówczas też stały się modne kawiarnie i cukiernie, otwierane przez osiedlających się w Lublinie obcokrajowców.

² Za: Śladkowski W.: W epoce zaborów [w] Lublin Dzieje miasta, Tom II, XIX-XX wiek, s. 63.

³ Zwane od nazwy kościoła koszarami świętokrzyskimi.

scu, dla błota w czasie wiosny, jesieni lub deszczów okazał się niezdatny”. Początkowo parady zaczęto przeprowadzać na ulicy Krakowskie Przedmieście w pobliżu obecnego Placu Litewskiego, ale z racji jej nawierzchni, wykonanej z kamieni polnych, tzw. „kocich łbów”, ulica okazała się nie stosowna do tego celu. W 1819 roku na polecenie Namiestnika Cesarzowskiego, Księcia gen. Józefa Zajączka, plac musztry urządono na pustym terenie powstałym po rozbiórce ruin kościoła i szpitala oo. Bonifratrów. Tutaj odbywały się parady i rewie wojskowe przyciągające tłumy gapiów. Było to zgodne z ówczesną modą na spędzanie wolnego czasu i zapewnienia rozrywki dla mas (wzór – plac Saski w Warszawie). Plac nazwany Polem Marsowym został splantowany, utwardzony i obsadzony dookoła topolami i otoczony barierkami (1821 r.).⁴ Miał on „nie tylko odpowiadać potrzebom wojska, ale zdobić razem tę część przedmieścia”⁵.

Początek XIX wieku był okresem, w którym zaczęto doceniać rolę parków w życiu społecznym aglomeracji miejskich⁶. Pierwszy park miejski w Lublinie powstał w 1824 roku z inicjatywy Ignacego Lubowieckiego „na Czechówce”; pomiędzy ul. Lubartowską i nieistniejącą dziś ulicą Szeroką, na terenach dawnego stawu w pobliżu rzeki Czechówka. Zasadzone tam drzewa zostały jednak wkrótce zniszczone przez mieszkającą w pobliżu ludność żydowską, teren zaś został zdewastowany przez powódź. Ponowne postulaty założenia parku w tym miejscu, u wylotu ulicy Lubartowskiej, znalazły się w wytycznych Wielkomiejskiego Planu Rozwoju Lublina z 1924 roku,⁷ jednak do realizacji nigdy nie doszło.

W okresie późniejszym powrócono do idei tworzenia parków jako ogrodów spacerowych. W 1837 roku utworzono Ogród Miejski zwany Saskim, a w 1869 roku ogród Bronowicki.

Ogród Saski został założony na gruntach poddominikańskich za rogatką miejską zwaną Warszawską w pobliżu przedmieścia Wieniawa⁸. Inicjatorem jego założenia był inżynier wojewódzki Feliks Łódzia-Bieczyński⁹. Ogród powstał w ramach „porządkowania miasta”. Teren ogrodu, o bogatej rzeźbie i powierzchni ok. 13 ha, umożliwił dużą swobodę w kształtowaniu kompozycji przestrzeni. W latach następnych w ogrodzie wzniesiono: kawiarnię, cukiernię, altanki i zegar słoneczny. Przy wejściu ustawiono barometr z termometrem. Części zachodnia i północna parku były jednak stale dewastowane przez żołnierzy rosyjskich stacjo-

⁴ Takim go widzimy na obrazie Filipa Dąbka, „Wjazd generała Zajączka do Lublina w 1826 roku”.

⁵ Po stronie wschodniej placu musztry, naprzeciwko pałacu Lubomirskich, wówczas siedziby Komisji Województwa Lubelskiego, utworzono pierwszy w Lublinie zielony skwer publiczny z trawnikami i klombami. Na przełomie lat 1823/24 wytrasowano nową ulicę – Czechowską (obecnie 3. Maja), co zarysowało obecny kształt Placu Litewskiego. Nazwa placu odnosi się do wydarzeń z 1569 roku. Tutaj bowiem w czasie podpisywania Unii Lubelskiej rozbiła swoje namioty szlachta przybyła z Litwy na sejm do Lublina.

⁶ Być może to dzięki Rewolucji Francuskiej powstała swoista moda na zakładanie parków dla zwykłych ludzi, niegdys „rozrywek” przeznaczonych i dostępnych tylko dla arystokracji.

⁷ Kędzierski I.: Konkurs na plan regulacyjny miasta Lublina, 1924.

⁸ Dawne miasteczko - Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, Wyciąg haseł. Województwo Lubelskie (oprac. Sakałowski W.), 1974.

⁹ Zins H.: Historia Lublina w zarysie. 1972 s. 103. Był on między innymi inicjatorem: regulacji ulic i placów Lublina, rozwiązywaniem problemów sanitarnych miasta, budowy osiedla robotniczego. W swojej broszurce z 1854 roku, dotyczącej stanu zadrzewienia Parku Miejskiego, Feliks Łódzia-Bieczyński, podaje, że datą powstania obiektu jest rok 1723, jako że wtedy teren ten został zadrzewiony jako miejsce pochówku ofiar cholery.

nujących w pobliskich koszarach świętokrzyskich oraz ludność żydowską zamieszkujejącą Wieniawę. Głównie z tego to właśnie powodu w 1889 roku park otoczono wysokim murem, a wejścia do parku i porządku w nocy zaczęli pilnować dozorczy. Po II Wojnie Światowej mur został rozebrany, w domu dla dozorców urządzono kawiarnię.

Rys. 1. Ogród Miejski zwany Saskim – pocztówka z początku wieku XX. Autor nieznany, zbiory Ośrodka Brama Grodzka Teatr NN

Fig. 1. Public Garden, called Saski – a postcard from the beginning of XXth century. Unknown author, from archives of Brama Grodzka Teatr NN Center

Ogród miejski na Bronowicach, początkowo zwany Foksal, powstał w 1869 roku, naprzeciwko folwarku Bronowice. Jako park stracił na znaczeniu w związku z lokalizacją w bliskim sąsiedztwie rzeźni miejskiej. W połowie lat dwudziestych XX wieku podjęto próby przywrócenia parkowi świetności, w tym celu przeniesiono rzeźnię (1927)¹⁰ i zbudowano dużą łaźnię miejską, która miała w zamierzeniu stać się „centrum zdrowotnym tej robotniczej dzielnicy”.¹¹ Publiczne łaźnie istniały na tym terenie już od 1811 roku, a w 1926 nową łaźnię odwiedzało rocznie kilkadziesiąt tysięcy osób.¹² W 1931 roku park na Bronowicach dotkliwie zniszczył huragan, drzewa i krzewy zostały połamane i powyrywane z korzeniami.¹³ Rola Parku Bronowickiego była ściśle związana z popularnością i rodzajem budowli mu towarzyszących oraz oferowanych mieszkańcom miasta „atrakcji” innych niż tylko piękne założenie

¹⁰ Nowa rzeźnia miejska powstała na obrzeżach miasta, w rejonie Kalinowszczyzna – Tatary, zmniejszając tym samym atrakcyjność tych terenów, będących w bezpośrednim powiązaniu z Łakami Tatory. Radzik T.: W latach dwudziestolecia międzywojennego, [w:] Lublin Dzieje Miasta, Tom II XIX i XX wiek, Lublin 2000, s. 195.

¹¹ Jabłoński-Deptuła E.: Wielkomijski Plan Rozwoju Lublina z 1924 roku [w:] Lublin w dziejach i w kulturze Polski. Lublin 1997, s. 241.

¹² Radzik T.: W latach dwudziestolecia międzywojennego [w:] Lublin Dzieje Miasta, s. 196.

¹³ Gawarecki H.: O dawnym Lublinie. Lublin 1974, s. 246.

parkowe. W parku przez lata (do pierwszych lat powojennych) istniała scena letnia, na której organizowano przedstawienia plenerowe i cieszące się wielką popularnością potańcówki.

Na początku XX wieku wraz z rozwojem przemysłu i gwałtownym wzrostem liczby mieszkańców miasta pojawiła się potrzeba stworzenia terenów o nowych funkcjach. Obok dotychczasowej funkcji spacerowej wymagano, by były to tereny umożliwiające uprawianie sportów i masowej aktywnej rekreacji.

Rys. 2. Teatr letni Rusałka – pocztówka z początku wieku XX. Autor nieznan, zbiory Ośrodka Brama Grodzka Teatr NN

Fig. 2. The summer theatre „Rusałka” – a postcard from the beginning of XXth century. Unknown author, from archives of Brama Grodzka Teatr NN Center

Przed II Wojną Światową Lublin posiadał rozległe tereny wypoczynku i rozrywki zlokalizowane przy ul. Rusałki, tereny wystawowe na Łąkach Tatarskich, pole wyścigowe nad Bystrzycą, boiska piłkarskie i cyklodrom. Na terenach przy ulicy Rusałka otwarto w 1898 roku teatr letni na 500 osób.¹⁴ Wokół drewnianego gmachu teatru wznosiło się kilka mniejszych budynków, znajdowały się sadzawki i zieleń urządzone.¹⁵ Niestety, z racji na nieuregulowanie rzeki i zalewowy charakter lokalizacji prawie każdej wiosny teren ten był podtapiany.

¹⁴ W innym miejscu autor datuje wystawienie teatru na rok 1896. Gawarecki H., op.cit.

¹⁵ Dodatkowymi atrakcjami były organizowane w ogrodach zabawy i pokazy w kinie „Iluzjon”.

W 1934 roku pomiędzy Al. J. Piłsudskiego a ulicą Rusałka założono ogródki działkowe, nazwane „Zdobycz nad Bystrzycą”.¹⁶ Oprócz ogrodów znajdowały się tu również boiska do gier, strzelnica i przystań żeglarska.¹⁷

W latach dwudziestych ubiegłego stulecia planiści opracowali program dla ogólnego rozwoju Lublina, uwzględniając potrzebę tworzenia miejsc wypoczynku i rekreacji w skali całego miasta i poszczególnych dzielnic.¹⁸ Prace nad przygotowaniem programu konkursu na szkic regulacyjny Lublina rozpoczęły się w 1923 roku. Naczelnik Wydziału Budownictwa arch. I. Kędziński opracował materiały wyjściowe, dotyczące konkursu. W warunkach konkursowych w ciekawy sposób zaproponowano zagospodarowanie terenów nadrzecznych i łąkowych. Na terenach „Łąki Tatarzy” miały znaleźć się tereny sportowe, ogrody pomologiczne, aleje i bulwary spacerowe.¹⁹ Po rozstrzygnięciu konkursu przyznano trzy nagrody. Laureatami zostali: I – inż. Edgar Norweth, II – prof. Ignacy Drexler, III – inż. Jerzy Siennicki.²⁰ Przedstawione wówczas rozwiązania stanowiły poważny etap w kształtowaniu się koncepcji urbanistycznych rozwoju miasta. Proponowano ograniczenie zabudowy śródmieścia, wzniesienie samodzielnych dzielnic podporządkowanych śródmieściu, ale z własnymi centrami usługowymi oraz też wprowadzenie zieleni i terenów rekreacyjnych i odciążenie komunikacji poprzez budowę obwodnic i nowych dróg dojazdowych.

W 1938 roku Towarzystwo Urbanistów Polskich (TUP) oraz Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej oddział w Lublinie (SARP oddz. Lublin) ogłosiło konkurs urbanistyczny dla Obywateli Rzeczypospolitej na opracowanie szkicowego projektu planu zabudowania terenów „Łąki Tatarzy” w Lublinie.²¹ W programie konkursu określono szczegółowe przeznaczenia terenu „Łąki Tatarzy” na: reprezentacyjny park sportowy, teren wystaw regionalnych i rolniczo – handlowych, teren wyścigów konnych oraz część przestrzeni przeznaczono na tereny zielone o intymnym charakterze.²²

Tereny reprezentacyjne miały składać się: ze stadionu i terenów treningowych.²³ W skład kompleksu wchodziły trawniki wypoczynkowe z miejscem na kąpiel powietrzną w cieniu

¹⁶ Spełniały one również rolę wychowawczą, gdyż w trakcie wakacji na ich terenie organizowano półkolonie dla dzieci.

¹⁷ Na powierzchni około 6 ha znajdowało się 176 działek. Za: op.cit. Gawarecki H., s. 218.

¹⁸ Lublin był pierwszym miastem w Polsce, które już w 1925 roku ogłosiło wyniki ogólnopolskiego konkursu na ogólny plan zabudowy miasta.

¹⁹ W ogólnym zarysie wzdłuż pasów rzek miały powstać tereny zieleni łączące się z ogrodami na łąkach Tatarzy. „W ten sposób rdzeń miasta zostałyby opasany z trzech stron rezerwuarami powietrza i w ten sposób miasto wraz z kanalizacją i wodociągami zyskałoby pierwszorzędne warunki higieniczne” Broszura określająca warunki konkursu, I. Kędziński, UM, Lublin 1924, s. 24.

²⁰ Architekt, 1925, nr 2; Architektura i Budownictwo, 1925/26, nr 1, s. 39; Przegląd Techniczny, 1925, nr 14, s. 232.

²¹ Architektura i Budownictwo, 1938, nr 9.

²² Podane warunki ogólne konkursu określały: lokalizację terenu obejmującą teren łąk wzdłuż rzeki Bystrzycy, od mostu kolejowego do ul. Zamojskiej, rzeźbę, odwodnienie, rodzaj gruntu (konstrukcja torfiasta o miąższości torfu do 4,5 m.), kierunki wiatrów (dominujące południowo-zachodnie i zachodnie) oraz istniejącą komunikację zewnętrzną, istniejące i projektowane arterie komunikacyjne, postoje, wejścia.

²³ Warunki konkursu zakładały utworzenie stadionu na około 20 – 25 tysięcy widzów z miejscami krytymi w ilości 25%, w którym znajdować się miało boisko do piłki nożnej, bieżnia 6-torowa o długości 400 m, boiska

drzew, budynki na kabiny, ustępy, brodziki oraz restauracja. W programie terenów treningowych przewidziano dodatkowo plac do zabaw i gier sportowych, przystań dla kajaków, miejski ośrodek W.F. i P.W.^{24,25} Wybuch II Wojny Światowej przeszkodził w realizacji tych planów, a po wyzwoleniu już do nich nie powrócono.

Wnioski

Tereny rekreacji i wypoczynku były ważnym elementem struktury funkcjonalnej Lublina końca XIX i początku XX wieku. Zmieniający się model życia miał swoje odzwierciedlenie w sposobie spędzania wolnego czasu przez mieszkańców miast. Europejskie wzorce zarówno w sferze planowania przestrzennego, jak i strefy społeczno – kulturowej przenikały do Lublina, a wyrazem tego była tematyka organizowanych konkursów urbanistycznych. Aż do wybuchu II Wojny Światowej Lublin był miastem rozwijającym się stosunkowo harmonijnie i wykorzystującym naturalne walory przyrodnicze swojego położenia. Tereny rekreacyjne w sposób naturalny przypisane były sąsiedztwu wody i dalekich widoków dających możliwość podziwiania panoramy miasta.

Przemiany tych obszarów, a także innych „zielonych” przestrzeni miejskich oraz założenia ogłaszane w komunikatach konkursów urbanistycznych wiele mówią o zmieniającej się randze miasta i potrzebach jego mieszkańców. Obecnie, choć część z tych terenów pozostaje nadal niezabudowana (a dzięki temu zielona), nie zachowały one swego historycznego znaczenia i poddane są postępującej degradacji. Szczególnie widoczne jest to na przykładzie łąk Tatarskie i terenów spacerowych nad Bystrzycą, które wraz z regulacją rzeki i przeprowadzeniem nad nią tras komunikacyjnych straciły swoje znaczenie jako przestrzenie rekreacyjne.

Literatura

1. Architekt, 1925 nr 2.
2. Architektura i Budownictwo, 1938 nr 9, 1925/26 nr 1, s. 39.
3. Biuletyn Urbanistyczny, 1938 nr 3/4, s. 73.
4. Gawarecki H.: O dawnym Lublinie. Lublin 1974.
5. Jabłoński-Deptuła E.: Wielkomijski Plan Rozwoju Lublina z 1924 roku [w:] Lublin w dziejach i w kulturze Polski. Lublin 1997.
6. Kędziński I.: Warunki konkursu na projekt urbanistyczny miasta Lublina. UM, Lublin 1924.
7. Komunikat SARP, 1939 nr 7, s. 2-3.

ćwiczebne, boiska terenowe, dwa korty, boisko hokejowe z widownią krytą dla 1000 osób, urządzenia dla lekkiej atletyki, boiska do szczypiorniaka, strzelnicy małokalibrowej, oraz kompleksu basenowego.

²⁴ Z halą sportową 60x30 m, salą gimnastyczną 25x30. Kompleks ten miał również obejmować salę bokserską, treningową gimnastyczną, kryty basen 25x12,5 m, pomieszczenia na kluby i związki sportowe. Konkurs został rozstrzygnięty w 1939 roku na posiedzeniu Sądu Konkursu SARP. Pierwszą nagrodę otrzymał Z. Ihnatowicz i K. Pigułowski, drugą inż. ogrodnictwa Alina Scholtzówna.

²⁵ Komunikat SARP 1939, nr 7 s. 2-3.

8. Przegląd Techniczny, 1925 nr 14, s. 232.
9. Radzik T.: W latach dwudziestolecia międzywojennego [w:] Lublin Dzieje Miasta, Tom II XIX i XX wiek. Lublin 2000.
10. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego. Województwo Lubelskie. Wyciąg haseł (oprac. Sakławski W.). Lublin 1974.
11. Śladkowski W.: Lublin Dzieje Miasta, XIX i XX wiek, Tom II. Towarzystwo Miłośników Lublina, Wydawnictwo Mulico, Lublin 1997.
12. Zins H.: Historia Lublina w zarysie. Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1972.